

A BRAZIL EGYETEMISTÁK LISSZABONBAN

Témaválasztásom indoklása

Dolgozatomban a Portugáliában élő brazil egyetemisták körében végzett, 2009 nyarán megkezdett kutatásom eddigi eredményeit szeretném bemutatni. Egy ösztöndíjnak köszönhetően lehetőségem nyílt több hónapot eltölteni Portugáliában, az egyik lisszaboni egyetemen. Kiutazásomkor kitűzött célnak tekintettem olyan új ismeretek megszerzését, amelyek segítik szakmai fejlődésemet, azonban nem sejtettem, hogy Lisszabon városa első jelentősebb antropológiai kutatásom színhelye lesz.¹

Pedig így lett. 2009 júliusában érkeztem meg Portugáliába. A repülőút alatt összeismerkedtem egy brazil diáklánnyal (J.O.), aki szintén azon az egyetemen tanult, ahol én is lehetőséget kaptam. Ekkor merült fel bennem először, hogy kutassam a külföldön élő brazilok életét. Amint meghallottam ennek a 24 éves lánynak az élettörténetét, még nem is sejtettem, de megvettem az első lépést egy kibontakozó kutatás felé. Ahogy hallgattam élete történetét, családi kapcsolatait, portugál barátjával való kapcsolatát, kínos helyzeteit és céljait, arra eszméltem, hogy tulajdonképpen egy olyan életút tárult fel előttem, ahol ezekbe a szubjektív kapcsolatokba ágyazottan, a saját identitás-keresésének, illetve az identifikáció folyamatának legfontosabb kérdései fogalmazódtak meg, az amögött megbúvó minden kétséggel és bizonytalansággal együtt.

J.O. témaválasztásom szempontjából döntő szerepet játszott több okból is. Ő volt az első, akivel Lisszabonban megismerkedtem, „felkarolt” és segítette a beilleszkedésemet mind az egyetemen, mind az egyetemen kívül. Egyetemista lévén jól ismerte a brazil egyetemi közösségeket (köztük központi szerepet játszott az Universidade Nova de Lisboa brazilokat segítő informális szervezete: *associacao dos brasileiros*), sőt, kizárólag velük állt kapcsolatban. Ez az ismeretség kulcsfontosságúnak bizonyult terepmunkám szempontjából, ez volt a meghatározója annak a közegnek, amelyben a kint létem alatt mozogtam. Ezt a közeget röviden így jellemezném: *brazil*.

Annak ellenére, hogy szinte tisztán brazil egyetemisták mozogtak ebben a csoportosulásban, a befogadásom J.O.-val – a közösség oszlopos tagjával

– kialakított jó viszonyomnak köszönhetően igen gördülékenynek mondható. Nem elhanyagolható a nyelv ismerete sem, és mivel többségében az ő társaságukban teltek a napjaim, egyre nyilvánvalóbban érződött beszédemen a brazil portugál nyelvi környezet hatása, mind kiejtésben mind szóhasználatban. Segítette továbbá a beilleszkedésemet a tény, hogy szintén valamiféle migráns voltam.² A „nem portugál”, a számukra semmitmondó „a húngara”³ jellemzők, (az esetlen, aki nem ismer senkit és semmit), szimpátiát keltett bennük irányomba. Idővel azonban „a húngara” meghatározást felváltották más jelzők, amelyek már inkább tükrözték a közösség tagjaival kialakított kapcsolatok mélységét. Az „egzotikusból”⁴ hamar „ismerőssé” váltam, így kialakulhattak olyan bizalmi viszonyok, amelyek lehetővé tették a közösség „belső tudásának elnyerését”.⁵

Az ismerkedés szempontjából lényeges kategóriának számított a származás, hogy egyedül vagyok-e itt, és hogy dolgozom-e. Az ezekből szerzett információk elégségesnek bizonyultak ahhoz, hogy ezek mentén „feltérképezhessenek”. Legnagyobb hangsúlyt a származás kapta. Ezek azok a legfőbb tényezők, amelyek a kapcsolatok teremtésekor iránymutatónak szolgálnak, amelyek az első körben meghatározzák azt, hogyan viszonyulnak a másikhoz.

Semmi sem jelentett annyit a befogadás és a terep szempontjából, mint az, hogy hozzájuk fordultam minden kérdéssel és problémával, amelyben ők a segítő szerepet látták el. Nekik köszönhetően lett szállásom és lett munkahelyem, vagyis hozzájuk hasonlóan én is egyszerre nem portugál diák és dolgozó ember voltam. Ez alapvető volt ahhoz, hogy megértssem a migránsok mindennapjait; lánynak lenni, migránsnak lenni és dolgozni (ott, ahol ők) privilegizált helyzetbe juttatott a résztvevő megfigyelés szempontjából. Az én terepélményem egyfaj-

1 ELTE, kulturális antropológia szak, szigorlati dolgozat javított változata.

2 Bár magamat sosem tekintettem migránsnak, inkább csak a hosszú távú turista szerepével azonosultam.

3 Sokak számára Magyarország csak mint fogalom létezett, különösebb ismeretekkel nem rendelkeztek, sokuk Európában sem tudta elhelyezni.

4 Mint ismeretlen országból érkezőt, az *egzotikus* szó használatával jellemezték, miközben ők maguk Portugáliában az egzotikus kifejezés egy rájuk vonatkoztatott jelentésével nap mint nap szembesülnek.

5 Bakó 2004:388-395.

ta szimbiozist képezett a kutató-én és a dolgozó-én között. Két világ között vándoroltam: a világ, amit megfigyeltem, és a világ, ami bizonyos szempontból engem is megfigyeltté tett. Ez alapvetően lehetővé tette, hogy én mint kutató, közös élményeken keresztül is tudjam dokumentálni a csoportot.

Dolgoztomban törekszem arra, hogy rávilágítsak és egyben megértem a brazil bevándorló, Lisszabon városában egyetemi tanulmányokat folytató – elsősorban lányok – mindennapi élményeinek néhány aspektusát. Személyes élményeken és más társadalomtudományi elméleteken keresztül igyekszem (az élettörténetek feltárása mellett) megérteni és felfedni azokat a kulcspontokat és hatásokat, amik a migrációban mindennapi viszonyaikat és saját énképüket alakítják. Helyzetemből eredően elsősorban a brazil lányok vagy nők mindennapjaiba láttam bele, mivel az egyetemi életen kívül velük állt módomban osztozni a munkán. Azt láttam közelebről, hogyan él meg az otthonuktól távoli lisszaboni egyetemi és egyetemen kívüli életet, és ez hogyan hat „brazilságukra”. A tanulmányozásom középpontjába az a fajta kettős élet és a kettős élethez kapcsolódó, a „brazilság” képéhez való viszonyulás különböző módjainak vizsgálata került, amelyet az egyetemi világ és munkahely világa között tapasztaltam.

A kutatás módszere

Tapasztalataim összegzésekor igyekeztem az anyag feldolgozását a Barth által megfogalmazott három szintnek megfelelően végezni (makro-, mezo-, mikroszint). A legtöbb hangsúlyt a mikro- és mezo-szint vizsgálatára fektettem. A mikroszint során az elemzés az egyéni interakcióira, személyes tapasztalataira, viszonyulásaira, társadalmi hovatartozásának elfogadására vagy elutasítására irányult. A mezo-szint esetében az elemzés középpontjába a csoport került. Elsősorban az etnikai határok kialakulása szempontjából a másokhoz való viszonyulás, és a sztereotípiák vizsgálatával foglalkoztam. Jelen kutatásomban makroszintet – az állami ideológiák által létrehozott identitáskategóriák szerepét – csak felszínesen érintettem.⁶

A kutatást nem hivatalosan 2009 júliusában kezdtem meg, az első hónapok a beilleszkedéssel teltek. A kutatás tényleges tárgya és témaköre azonban 2009 szeptemberében tisztult le számomra. A brazil közösségnek köszönhetően körülbelül hat

hónapig kísértem figyelemmel közel 40 brazil egyetemi hallgató mindennapjait, köztük 15 személyel közvetlen, közös élményekkel is gazdagodhattam. Egy egyszerű út a kávézóba, vagy vacsora az egyetemi barátokkal – megfelelő alkalmak voltak arra, hogy beilleszkedjem a „terepre”, mindig mindenhol a „tikkelést” keresve.⁷ Az itt folyó beszélgetések kezdetben alapvetőek voltak, mert gyors benyomást adtak a mindennapi életükből.

A lehetőség, hogy olyan helyen dolgozhattam, ahol elsősorban csak brazilokat foglalkoztattak és legtöbbször diák volt, nagy előrelépést jelentett a kutatás szempontjából. 2009 szeptemberében egy nagyobb üzletben kezdtem dolgozni Lisszabon egyik bevásárlóközpontjában, vagyis igazán közel kerültem a vizsgálat tárgyához.

Ez a privilegizált helyzet nagyon értékesnek bizonyult ahhoz, hogy megértem a munka világának jelentőségét a migráns társadalom kiválasztott szegmensének identitás-alakulása szempontjából. Tapasztalatom szerint ez a világ nagyon fontos kulturális és szellemi érintkezések tere a migránsok számára. Az, hogy ezekben az üzletekben dolgozhattam, két fontos lehetőséget nyújtott:

- 1) közelről megismerni a tanulmányozott csoport valóságát és így velük együtt megélni a munka mindennapjait,
- 2) könnyebbé tette a terepre való beilleszkedést szempontjából, hiszen éreztem, hogy magukhoz hasonlóknak tekintenek és bátran, zavartalanul meséltek nekem személyes élményeikről.

Tagadhatatlan, hogy kutatásomat ezek a beszélgetések is táplálták, de nem feledkezhetünk meg arról, hogy mindez milyen etikai kérdéseket vet fel.⁸ Az „elszólás” csapdáját kiküszöbölendő, igyekeztem minél több „hivatalos” interjút is készíteni. A kutatás főbb kérdéskörének jellegéből adódóan ezek részben fél-strukturált, többségük azonban lágy interjú volt. A brazil közösség vezetőivel – ahol kevésbé az identitás, inkább a konkrét migráns helyzet kapott nagyobb hangsúlyt –, a strukturált interjúk bizonyultak alkalmasabbnak.

E tanulmány tartalma tehát leginkább a résztvevő megfigyelésre és az interjúkra épül, amelyek egymás erősítése mellett egymást kiegészítő információkat is tartalmaznak.

⁷ Vö. Geertz 2001.

⁸ Vö. Bakó 2004:388-395.

⁶ Barth 1996b:3-25.

Brazilok a Lisszaboni Új Egyetemen

Kutatásom kiindulópontját azok a 20-29 év közötti brazil fiatalok képezik, akik egyetemi tanulmányaikat folytatják Lisszabonban, és az Universidade Nova de Lisboa egyetemen beüli informális szerveződéshez, az „associacao dos brasileiros” közösségéhez kapcsolódnak. Nincsenek pontos adatok a tagok számáról, tekintve, hogy mindenki számára nyitott és kötelezettségekkel nem jár, így az emberek jönnek-mennek. Sokaknak azonban nem csak átjáró-házat, vagy kezdeti kapaszkodót jelent, hanem szorosabb köteleket, mélyebb kapcsolatokat és tényleges közösségi élményt nyújtó közegé vált, mely biztosítja egy közösséghez való tartozás, összetartás érzetét.

A közösség létrejöttkor az associacao elsődleges feladata a brazil hallgatók egyetemi nehézségeinek segítése volt. Később tevékenységi köre módosult és folyamatosan bővült, túllépve az egyetem határain, olyan érintkezési ponttá válva, amely az egyetemi évek végeztével továbbra is fontos közösségi színtere a brazil migránsoknak.

A diákok Brazília különböző pontjairól érkeztek. A közösség tagjaira általánosan jellemző, hogy céljuk teljes egyetemi tanulmányaik Portugáliában végzése (ez szaktól függően 3-6 év jelenlétet jelent), majd ezt kamatoztatva egy „megfelelő” állás elnyerése, amely több éves munkatapasztalatot nyújthat. Azzal kapcsolatban, hogy ez utóbbit Portugáliában, Brazíliában vagy esetleg más országban szerzik meg, konkrét elképzeléseik nincsenek. A Portugáliában töltött tartózkodási terveik változóak az egyetemi évek utáni időszakot tekintve, elhatározásuk elég ingatag lábakon áll, mert nagyban befolyásolja döntésüket a pillanatnyi élmény. Egy bizonyos: az egyetemet mindenképp itt szeretnék elvégezni, nem akarnak – vagy még nem tudják, akarnak-e – Portugáliában letelepedni, csupán egy előre nem meghatározható időszakra jöttek. Mindebből természetesen az is következik, hogy a tanulók „nem akarnak tartósan integrálódni, illetve asszimilálódni a számukra teljesen ismeretlen portugál városi társadalomba, hiszen inkább előbb, mint utóbb mindannyian 'haza akarnak menni'”.⁹

Elmondható, hogy alapvetően a középosztály középső és felsőbb rétegeiből érkeztek Lisszabonba, ami nem meglepő, mivel ez az a réteg, amelynek lehetősége van és szándékában is áll továbbtanulni felsőfokú intézményben. A társaságból lemorzsolódtak azok, akik anyaországukból háttértámogatással rendelkeznek. Ezek a fiatalok határozottan

más életritmust vettek fel, amely az élet másfokú élvezetével párosult. Ennek következtében más területeken találták meg a közösségüket, nem érezték szükségesnek ezeket a szálakat.

A Lisszabonban tanuló brazilok többsége – más migráns tanulókkal ellentétben – munkavállaló is egyben. A szerencsésebbek részmunkaidőben, a többségük teljes munkaidőben helyezkedett el, tekintet nélkül a munka milyenségére. A két közeg – egyetem és munkahely – közötti „ingázás” a meghatározója migrációban töltött éveiknek.

A csoport maga homogénnek mindezek ellenére nem mondható (Brazília más pontjairól származnak, más családi háttérrel rendelkeznek), de tény, hogy összekapcsolja őket brazilságuk, valamint hogy mind egyetemisták és mindnek van valamilyen munkája, amit egyetem mellett végez. Így az a tény, hogy én is e két életformát képviseltem, kijelölte a helyemet a társaságon belül.

A migráció és a brazilok

Azt az elvet követve, miszerint minden társadalmi tény történelmi tény is, a történelmi meghatározottság fontos a vándorlási folyamatok megértéséhez. A bevándorlók és befogadók viszonyát nagyban meghatározza a befogadó környezet hozzáállása, hogyan tekintenek rájuk. Azt viszont, hogy a befogadók hogyan vélekednek a bevándorlásról, nem érthetjük annak történelmi hátterei nélkül. Éppen ezért relevánsnak érzem a migrációs folyamatok társadalomtörténeti fonalának rövid vázolását.

A bevándorlás korunkban gyakori témája nemcsak az akadémiai köröknek, hanem maguknak a polgároknak is. A migráció jelensége nem új keletű, hiszen mondhatjuk, hogy az emberiség történelmével egyidős. A globalizáció korában azonban úgy tűnik, új helyzet van kialakulóban. A kommunikáció egyszerűsége, a hírek gyors, nemzetközi szintű terjedése, a turizmus tömegesedése, a különböző nemzetközi szerződések és megállapodások léte, amelyek felmentik a vízum kötelezettsége alól bizonyos országok polgárait, az állandó munkaerőigény – képzett és képzetlen egyaránt – és az életkörülmények javítására, új horizontok megismerésére való törekvés, az üldözések és háborúk, olyan tényezők és helyzetek, amelyek szorosan kapcsolódnak az embertömegek 21. században tapasztalható effajta mozgásához.¹⁰

9 Niedermüller 2005:60.

10 Niedermüller 2005:52-66.

A brazil bevándorlók sajátos történelemmel rendelkeznek. A portugál gyarmatosítást követően, a 19. századtól kezdve az Európából történő kivándorlás a virágkorát élte. Hollandok, franciák, olaszok, svájciak, németek mind az újvilág felé tartottak, sokuknak úticélja Brazília volt. Egészen 1980-ig Brazília pusztán befogadó országgént volt számon tartva. A '80-as években azonban megfordult a helyzet, és a brazilok kezdtek új területek felé tekintetni, elsősorban az Egyesült Államok, Japán és az európai országok felé. Ekkortól kezdve figyeltek fel munkaerő szempontjából a Brazíliában rejlő lehetőségekre. Mi lehetett ennek a változásnak az oka? Margoli szerint – aki a New York-i brazil bevándorlókról készített tanulmányt – kiemelendő a gazdasági tényező: 1980-as években óriásira nőtt az infláció. Sales ezzel szemben a társadalmi felemelkedés lehetőségét tekintette motiváló erőnek, amelyre Brazíliában nem volt lehetőségük.¹¹

Az utóbbi évtizedekben – különösképpen az utóbbi tíz évben – változás következett be a bevándorlók profiljában. Első hullámuk főként a képzett munkaerő volt, amelyben nagy számban foglaltak helyet a fogorvosok, informatikusok és újságírók. Tömeges érkezésük érezte is a hatását a portugál társadalomban, különböző változásokat indított be, mint például a fogorvosi képzés megreformálása, az informatika területének fejlődése és fejlesztése.¹²

Az utóbbi években a brazil bevándorlók addig jellemző szakmai profilja megváltozott. Az ezredfordulótól kezdve a korábitól eltérő, annál alacsonyabb társadalmi osztályok (középosztály) képviselői jelentek meg tömegesen. Megfigyelhetővé vált a munka szempontjából bizonyos proletarizálódási folyamat. Az „új” bevándorlók kevésbé kvalifikált és kevesebb bérezéssel járó pozíciókat töltenek be: építkezéseken, éttermekben, takarító személyzetként stb. dolgoznak. Ennek ellenére nem lehet egyöntetűen azt mondani, hogy a bevándorlók ezen újabb hulláma iskolázottság, vagy képzettség hiányában lenne. Annak köszönhetően, hogy nagyban megnőtt a brazilok száma a városban a korábbiakra jellemző „észrevétlen” jelenlét helyett, jobban a többségi társadalom „szeme elé” kerültek.¹³

Jelenleg a brazilok Portugáliában a legnagyobb külföldi közösséget alkotják. Összesen 66.354 legalisan az országban tartózkodó személyt tartanak szá-

mon.¹⁴ A valóságban azonban van olyan elképzelés, hogy ez a szám eléri a 100.000-t is, mivel nagyon sokan tartózkodnak megfelelő engedélyek nélkül az ország területén. Többségük Lisszabonban van. Legfőképpen nők.¹⁵

Mi a motivációjuk?

Elméleti háttér

A migráció mögötti különböző tényezőkkel kapcsolatban születtek olyan elméletek, amelyek a gazdasági fejlődés és a migráció közötti kapcsolatra fektetik a hangsúlyt. A neoklasszikus tendenciák úgy értelmezik a (gazdasági) migrációt, mint olyan személyes egyéni döntés eredményét, amely a költségek és javak racionális számításain alapul, az egyén célja gazdasági pozíciójának javítása. A migrációs folyamat ezen egyéni döntések összességéből adódik. Más kutatások szerint a munkaerőmozgás aggregált folyamatának nagyságát és irányát a föld, a munka, a tőke és a természeti erőforrások egyenlőtlen térbeli eloszlása okozza. A vonzás és taszítás elmélete két dinamikus összetevőre fekteti hangsúlyt, ahol a célország pozitív jövőképével vonzza a bevándorlót. „A munkások azon foglalkoztatási lehetőségek felé igyekeznek, amelyek a legnagyobb hozadékot ígérik számukra, ahol hosszú távú gazdasági és foglalkozási előrehaladásuk kilátásai is erősebbek. Összegezve: hosszú távon a kibocsátó régiók és országok, a fogadó régiók és országok, valamint a migrálók is jól járnak”.¹⁶ Vagyis a bevándorlók igényei összejátszanak a befogadó hely munkaerőigényével.¹⁷

Ezek a reflexiók olyan elméletek kibontakozásának adnak helyet, amikben azt hangsúlyozzák, hogy a migráció nem áll másból, mint különböző társadalmi hálózatok konstrukciójából, amelyekben a bevándorlók különböző stratégiákat találhatnak arra, hogyan kötődhetnek egyszerre két helyhez is akár.¹⁸

Ezzel el is értünk a transznacionalizmusról szóló teóriákig, vagyis olyan elméletekig, amelyek

14 A Serviço de Estrangeiros e Fronteiras adatai, <http://sefstat.sef.pt/home.aspx>

15 http://www.bbc.co.uk/portuguese/reporterbbc/story/2008/07/080714_brasileirosportugal_jr_ac.shtml

16 Öncü 1990:177-178; Hárs 1992:123-137.

17 Castles és Miller 2003

18 Prónai 2003:347-366.

11 in Castles – Miller 2003; Sales 2005.

12 Machado 1999 (2002-2003).

13 Machado 1999 (2002-2003).

a nemzetközi határok kérdéskörének komplexitásán alapulnak, azok hogyan játszanak közre az egyén vagy a közösség életében.¹⁹ „Bármilyen purista ideológiáik legyenek is, a diaszporikus kulturális formák sosem lehetnek a gyakorlatban kizárólag nacionalisták. Transznacionalista kapcsolatrendszerbe illeszkednek, amelyek többszörös kötődésből épülnek, és egyszerre rejtik magukban a befogadó országhoz és normáikhoz való alkalmazkodást és a nekik való ellenszegülést”.²⁰ „A mobilitás ma (...) a több hely közötti állandó mozgást, s ennek megfelelően az egyidejűleg több helyhez való tartozást is jelent(het)”.²¹

Motiváció az egyetemisták tükrében

A brazilok esetében sokan hangoztatják a már korábban említett gazdasági helyzetek, krízisek, hatását a nemzetközi migrációs folyamatokra. A kutatásom alatt azonban az én terepemmél kapcsolatban állandóan konfrontálódtam ezzel az elmélettel. A terepen tapasztaltak és látottak esetében nem éreztem kielégítőnek pusztán gazdasági jelenségként értelmezni az egyetemi hallgatók jelenlétét. Jóllehet közvetve vitathatatlan tényezőként tekinthető, de direkt motiváló erőnek semmiképp nem mondanám.

Sokat mondó volt ezzel kapcsolatban a saopaulo-i C.A. története, akinek nem volt elég, hogy a legdrágább egyetemen tanulhatott Brazíliában, és jómódú körülmények között élt. Vagy C.A. beszámolója, aki egy másik városban lévő egyetem miatt hagyta el először szülővárosát, azonban nem sikerült adaptálnia az új környezethez, és ekkor döntött úgy, hogy Portugáliába jön. Említhetem még G.F. esetét is, aki elsőként említette az erőszakot és a veszélyt, amikor távozása okáról beszélt, hiszen több támadás is érte ott őt.

Ennek következtében, a kutatás előrehaladtával egyre figyelmesebb lettem arra a kérdésre, mi rejtőzhet amögött, hogy brazilok százai választják a portugál egyetemeket. A kérdés megválaszolására az interjúkkal összhangban a new york-i brazilokat tanulmányozó Sales elmélete adta a megfelelő választ.²² A migráció mögött a társadalmi felemelkedés igénye állhat, amire Brazília nem ad sok alkalmat. A migráció sok esetben – véleményem

szerint a diákok esetében kifejezetten – azt célozza vagy azt eredményezi, hogy a migránsok az addiginál kedvezőbb társadalmi körülmények közé kerüljenek, vagyis feljebb kerüljenek a társadalmi mobilitás létráján. Salesnek ez az észrevétele tűnik nekem a követendő irányának, mivel nem tagadta meg teljesen a vonzás-taszítás elvét. A vágyott társadalmi felemelkedés nem úgy értelmezendő, mint egyfajta gazdasági jólét keresése, hanem sokkal szubjektívebb jelenségek összességét is magába foglalja, mint pl. a függetlenség, vagy az Európához társított elérhető modernitás elérésének lehetősége stb.

Ebben az értelemben a migráció vágya összekapcsolódhat egy magasabb státusz elérésének vágyával, ami Brazíliában nem volt adott. A jólét lehetőségét – ami, hangsúlyozom nem pusztán gazdaságilag értendő –, a modernitáshoz vagy modernséghez vezető út csatornáját a migrációban látja a migráns. A modernség itt nem a fejlődés útját jelöli vagy jelenti, hanem inkább státuszkérdést és követendő példát fogalmaz meg. Ennek modellje az Egyesült Államok és Európa, és Portugália ehhez a „modern világhoz vezető kapunak” tekintendő. A tanult és tájékozott egyetemisták tisztában vannak azzal, hogy Brazília fejlődő ország, de még magában hordozza az erőszakot, a munkanélküliséget és a „nem modern” országokra jellemző egyéb társadalmi problémákat.²³

A fizikai helyváltoztatás jelentős lépést jelenthet egy álom megvalósulásához, amelyben ott a fejlődés, a „glamour”, az életstílus megváltozásának lehetősége. Ezt jól példázza C.A. az esete, akinek több kellett: „*el kell költözni, és mi sem jobb Portugáliánál, a történelem összeköti a két országot, és ott vannak olyanok, mint a nyelv és kultúra hasonlósága*”.

G.F. megfogalmazása („*Az európai modern világgal szemben ott áll a Brazíliában oly gyakori bűntények vad világa*”) is rávilágít arra, hogy az ő személyes történetéből sem elsősorban a veszélytől való menekülést kell kiolvasnunk – természetesen ez is benne van –, hanem a „nem modern Brazíliával” való szakítás vágya bújjik meg a sorok között. Az

19 Niedermüller 2005:52-66.

20 Clifford 2000:12-17.

21 Niedermüller 2005:52-66

22 Sales 2005.

23 A fejlődés és haladás eme diskurzusának gyökereit Brazília, mint nemzet alakulásában kell keresnünk. Rowland szerint Brazíliában, a nemzeti identitás lefektetésének fő jellemzője az volt az egyediségek hangsúlyozása mellett, hogy az európai és amerikai elemek kombinálásával hozzák azt létre. Szintén Rowland szerint a történelmi kapcsolatokra vezethető vissza, hogy az egykori metropoliszt ma pusztán az európai (nyugati) civilizációba vezető kapunak tekintik. Rowland 2003.

erőszaktól való félelem összekapcsolódik a modernhez tartozás érzésével és vágyával.

Ezek az életutak és okok az egyetemisták motivációs skálájának a két szélső pontját rajzolják ki, de a központi motiváció, amely minden fiatal esetében a legmeghatározóbb cél volt: az autonómia elérése. Általánosan mondható, hogy a 20 és 25 év közöttiek a családtól való függetlenségben bízva vállalták az emigrálást, a külhonban folytatott tanulmányokat, elfogadva a sokszor megalázó munkát is, melyre otthon nem került volna sor, hiszen a család támogatására számíthattak volna. A szülői ház elhagyása, egy új országban való „kezdés”, ahol szabadok lehetnek, ahol bizonyos felelősségeik vannak, amikkel otthon nem találkoztak, a saját pénz kezelése, saját maguk eltartása iránti vágyakozás jól kivehető e fiatalok körében.

A társadalmi hálózatok szerepe

A közösség tagjaival én már Lisszabonban teremtettem kapcsolatot, így a migrációnak csak egy szakaszát állt módomban közvetlenül megfigyelni, a kezdeti fázisról csak a beszélgetések és interjúk alapján szerezhettem információt.

Minden migrációt érintő beszélgetésben, amelyben felmerült annak miéértje és hogyanja, említésre kerültek olyan kapcsolatok, amelyeket alapvetőnek tartottak abból a szempontból, hogy a migráció mellett döntöttek. Az ilyen transznacionális kapcsolatok, hálózatok és közösségek egyértelműen hangsúlyos és fontos pontokat jelentenek az egyének számára már az utazás előtt is.

Az utazást nagyon precíz tervezés előzi meg (legalábbis az én eseteimben) és ebben a folyamatban a társadalmi hálók szerepe rendkívül nagy jelentőséget kap. A tanulók mindegyike használta és használja ezeket a társadalmi hálókat az indulás pillanatától kezdve az érkezésen át egészen a munkaszerzésig és azon túl. Mindig van közvetítő csatorna. A barátok vagy ismerősök (egy-két esetben rokonok) erkölcsi és anyagi támogatást is nyújthatnak: az érkezéskor a szállást biztosítják, segítenek az első szükséges dolgok intézésében (pl. a várossal való megismerkedésben), asszisztálnak az iratokkal, dokumentumokkal kapcsolatban (hova menni, mit csinálni), és nem egy esetben munkahely szerzésében is segítenek, vagy legalább abban, hol, kinél és hogyan próbálkozzanak a frissen érkezettek. A megkérdezettek többsége kapcsolatokon keresztül szerzett munkát,

családi vagy baráti referenciáknak köszönhetően. (Még azok a diákok is, akik nem ismertek senkit az érkezéskor, amint megismerkedtek más brazilokkal, azonnal munkalehetőség nyílt számukra). Ezzel szemben kevesen vannak olyanok, akik hirdetésre jelentkezve találtak munkát.

Az elmondottak és interjúk alapján a társadalmi hálók nem csak családi vagy baráti kötelekeken alapulnak, nagy szerepet játszott még egy közeg: az internet. A tradicionális társadalmi hálózatok mellett az információ szerzésének egyik leggyakoribb stratégiája, amivel az elmondások során találkoztam, az internet használata volt. Olyan site-ok, blogok, fotoblogok léteznek, amik arra specializálódtak, hogy ilyen téren nyújtsanak információt, gyorsan és frissen. Kiemelendő az Orkut. Ez egy on-line közösség, amelyet 2004 januárjában alapítottak, a Google üzemelteti. Nagyjából a Facebook-nak megfelelő portálról van szó. A brazilok körében nagyon népszerű. Ezek az on-line közösségeken keresztül lépnek kapcsolatba egymással, teljesen ismeretlenekkel is, és kérnek segítséget, tanácsot, információt bizonyos dolgokkal kapcsolatban. A brazil közösségek olyan témákat ölelnek fel, mint pl. „Brazilok Madridban”, „Európában szeretnék élni”, „Brazilok a világ körül”, „Brazilok Lisszabonban” stb. Itt vitatják meg a kivándorlás folyamatát, a nehézségeket, a szükséges dokumentumokat, a fontos eseményeket, amik érdekelhetik a Brazílián kívüli tartózkodó brazilokat is. Nem lehet mellőzni ezt a médiumot sem mint a migránsok legdinamikusabb társadalmi hálóját.

A két világ – brazilok az egyetemen

Egyetemi környezetükben megfigyelhető, hogy szinte nincs olyan kurzus, ahol ne lennének más brazilok is. Alapvetően egymás társaságát keresik és kevés időt töltenek portugál társaikkal. Ez általában a tanórákat megelőző és azt követő időszak, beszélgetéseik főként „szakmai” jellegűek. Az etnikai szolidaritás szűkebb metszetet képez a diák-diák közötti kapcsolati szolidaritásnál. Mindez megjelenik akár a jegyzetek, az információk áramlásában és a teremben való elhelyezkedésükben is: *„nem tudom miért, de ha a kurzuson nem ismerek senkit, mindig először a brazilhoz fordulok, talán ő jobban megérti a helyzetem, és szívesebben segít. Nincs problémám a portugálokkal, rendesek ők, csak sokszor olyan mogorvák”*.

Az egyetemi milliőben jól megfigyelhetőek a szimbolikus határok, amelyek a brazil egyetemis-

tákat a többiektől megkülönböztetik és elválasztják az egyetem világát: „mi”-re és „ők”-re, „sajátira” és az „idegenre” osztják. Diák voltuk kijelöli helyüket az egyetem hivatalos hierarchiájában és szerepkörében, azonban minden velük létesített kapcsolatot a felszínesség jellemzi. *„Itt a suliban jóban vagyunk, de inkább csak olyan iskolai barátok vagyunk, vagyis amint vége az órának, minden kapcsolat megszűnik közöttünk, én megyek erre, ő meg arra. Ennyi. De az afrikaiakkal is így van, őket sokszor sajnálom, nekik nehezebb”.*

Egy portugállal való közelebbi baráti kapcsolat kiépítése túlságosan sok energia befektetésbe, sok kudarcba és csalódásba torkollhat. Jobban szeretik egymás társaságát keresni, az „könnyebb”.

A ismerőség és kényelem, amit mindannyian érzünk saját országunkból érkezettek iránt, akik a mi nyelvünket beszélik – jelen esetben a brazil kiejtést –, a nehéz helyzetek, a diszkrimináció a munkahelyen vagy a közérben, mind annak a jelenségnek kedveznek, hogy az interakciók az egy helyről érkezettek körére szorítkozzanak.

Az *associacao* „irodája” a saját tér érzetét kelti. Az együttlét színhelyeül szolgáló tér segíti a csoportszellem, a közös identitás kialakulását. Az *associacao* léte mindennapi tevékenysége szorosan összekapcsolódik ezzel a helyszínnel, ahonnan a portugál diákok ugyan nincsenek kizárva, (nyitott ajtaján keresztül, mivel a fénymásolda mellett található, minden nap portugál tekintetek százai lesnek be), mégis „a mi kis rejtett világunk”-ként emlegetik. A falat díszítő apró brazil zászló kivételével semmi sem utal arra, hogy ez egy meghatározott közösség számára fenntartott és annak jelentős szimbolikus tartalommal bíró tere. Nem a feltűnő reprezentációs eszközökön van a hangsúly, nem a portugál diák felé, kifelé irányul. Jelentőségét az a tudat adja, hogy létezik, hogy az az övék, mármint az *associacao* közösségé, ahol a barátok vannak.

Portugálok sokszor egyedül, vagy kisebb társaságban beszélgetnek, ebédelnek. Ha nagy csoportot látni, mindenki tudja, hogy „vagy brazilok vagy olaszok, bár az olaszok olyan harsányak, hogy nincs olyan ember, aki összetévesztené őket a brazilokkal”. Az egyetem területén brazil egyedül sosem látni, hacsak éppen nem az egyik órájára siet. Csoportosan járnak-kelnek két óra között, vagy az órák előtt és után. Harsánynak nem nevezhetőek, de tömegükkel magukra vonják a tekinteteket. A csoportos vonulás biztonságot nyújt számukra, valamelyest ők a család.

Az egyetemisták és a portugál nyelv

Migrációjukban nem elhanyagolható elem a közös nyelv. Érdekes jelenég a brazilok nyelvhasználatára. Tudvalevő, hogy a Brazíliában él az a törekvés, hogy a portugál nyelv brazil változatát külön nyelvként ismertessék el. A portugál identitás alapvető meghatározója a dicső múlt, a birodalmi hatalom emlékképe.²⁴ Ebből fakadóan ragaszkodnak ahhoz a nézethez, hogy a brazilok által beszélt nyelv a portugál egy dialektusa, a portugál egy fejletlen formája. Vagyis a *portugál portugál* magasabb fokon áll.²⁵ A nyelvről való ilyen vélekedések, nyilvánvalóvá teszik annak szimbolikus erejét. Az első szóra meg lehet állapítani, hogy brazil avagy portugál az, aki éppen beszél. Tisztában vagyok vele, hogy bár egy nyelvről van szó, az mégis kettőt jelent, ezáltal identitás-alakulásuk meghatározó eleme. *„Somos dois povos separados pela mesma língua”* hangzik el oly sokszor az újságokban, az egyéb médiában.²⁶

Ha külsőre nem is derül ki mindig, kik brazilok, ahogy beszélni kezdenek, az akcentusuk rögtön elárulja kilétüket. Az egyetemisták azonban előnyként tekintenek erre a nyelvi helyzetre, mert bárhogyan is van éles különbség a két nyelv között, el nem tudták volna képzelni a mindennapokba való beleszokást a nyelv ismerete nélkül. *„Miért zavar, hogy ebből tudják, hogy brazil vagyok, hiszen brazil vagyok na! A „sotauqe”-m (kiejtés, nyelvjárás) ebből a szempontból nem oszt nem szoroz, de hát a portugál ismerete nélkül én most nem is tudom, hol lennék. A legnagyobb segítség nekem itt!”* (egy brazil lány).

Többségük nehezebbnek találja az egyetemi tanulmányokat Lisszabonban, mint otthon. Ezzel én is egyetértettem: nehéz a tananyag, sokat kell dolgozni akár hétről hétre is. Sokáig nem tulajdonítottam ennek jelentőséget. Aztán kiderült, nem tartalmi szempontból értették ők azt, hogy „nehéz”. Kiderült: a legnagyobb nehézséget az okozza számukra, hogy esszéiket az elvárt „portugál” stílusban készítsék el. *„Mégiscsak másképp néz ki, annak súlya van, azt komolyabban veszik”.* Saját bevallásuk szerint a mindennapi életben alapvetően nem zavarja

24 A kinti egyetemen felvett kurzusaim egyikének fő témája a portugál identitás alakulásának áttekintése volt a történelmi események függvényében.

25 Ez olyan mélyen beleivódott a portugálokba, hogy a brazil „nyelvhez” való ilyen viszonyulást tapasztaltam egy a fiatalabb portugál, műveltebb korosztály között is.

26 Mark Twain szavait veszik át a portugálok.

őket, ha árulkodik róluk a nyelv – ahogy később látni fogjuk, ez a képük nem teljesen fedi a valóságot –, de portugál tudományos körökben kifejezetten nem akarnak idegennek látszani, számít a benyomáskeltésben a fogalmazás milyensége. A brazil sztereotípiákkal való küzdelem igazi színtere ez. Az iskolai előmenetelük és szakmai jövőjük sikerességét Portugáliában a lehető legműveltebb nyelvhez való idomulásban látják. Ehhez alkalmazkodni azonban rendkívül nehéznek bizonyult számukra. Iskolai környezetben az egyetlen, ahol a nyelv a kulturális kisebbségek érzéséhez párosul.

A két világ – brazilok a munkahelyen

Noha migrációjuk oka elsősorban nem direkt gazdasági jelegű, a munkahely keresése mégis az érkezésük utáni, a szálláskeresést követően az első lépésük. Nem segíti a munkahelyi kapcsolatok alakulását a tény, hogy mesterképzést, vagy posztgraduális képzést végeznek. Jellemzően munkát a társadalmi kapcsolataiknak köszönhetően szereznek, ezért sok esetben a diákok egy helyen találnak munkát, együtt dolgoznak. Többségük azonban olyan környezetbe kerül, ahol alacsonyabb iskolázottságúakkal, akár illegális bevándorlókkal osztozik a munkán. Ilyen esetekben a tapasztalat arra készítette őket, hogy óvatosabban érintsék ezt a tényt, vagy akár elhallgassák azt mind a munkaadó, mind a kollégák előtt. Azzal, hogy bevállják, épp mesterképzésüket végzik, valamelyest a másik felett helyezik el magukat, aminek következtében munkahelyi beilleszkedésük konfliktusokkal teli és az adott környezetben diszkomfort érzetet vált ki.²⁷ Az a szimbolikus töltet, amelyet az egyetemi aktív hallgatói státusz hordoz, egyenlőtlen kapcsolatokat eredményezhet. Sok brazil bevándorló, akikkel munkájuk során kapcsolatba kerülnek, nem rendelkezik felsőfokú képesítéssel (előfordulnak anyagi okok miatt bekövetkezett, félbemaradt tanulmányok), vagy sosem volt lehetősége egyetemre menni. Emellett egyetemi kötelezettségeik miatt munkatársaiknál sokszor kevesebb óraszámúban dolgoznak, vagy heti beosztásuk rugalmasabb. Ez irigységet válthat ki, és szintén konfliktus forrása lehet. A diák-státusz megnehezíti és lelassítja a beillesz-

27 Vö. Bourdieu, *intézményesült szimbolikus tőke*: az inkorporált tőkének a titulásokban megnyilvánuló formája; a társadalom különböző, erre hivatott intézményei által hitelesített inkorporatív tőke – pl. diploma, nyelvvizsga, jogosítvány. Hadas 2001:13-16.

kedési folyamatot. Az emberek lassabban nyílnak meg, az illegális munkások, akik a feljelentésektől tartanak, ilyen esetben sokkal bizalmatlanabbakká válnak. A felvázolt helyzetből eredően, eltérő céljaikból fakadóan a kollégákkal csak részben tudnak azonosulni, így az igazi közösségi identitástudatot az associacao tagjai között találják meg.

A brazil nő képe a portugálok szerint

Mivel a lányok világához kerültem közelebb, az ő élményeik specifikumait ismerhettem meg, kiemelném a brazil nők bevándorlásának helyzetét.

Társadalmi nemükből eredően nem tekinthetjük egységesnek a nők és férfiak migráns tapasztalatait és élményeit, hiszen mindennapjaik és adaptációjuk folyamata nemükből kifolyólag eltéréseket mutat.

Az aktuális bevándorlási áramlatnak a legfőbb jellemzője a feminizálódás. Néhány évvel korábban úgy tekintették a bevándorlást, mint elsősorban maszkulin jelenséget. Jelenleg azonban a migráns folyamatoknak a nők is hasonló szereplőként tekinthetők.²⁸

Korábban a női bevándorlókat úgy tartották számon, mint akik kizárólag csak férjeik után, a család egyesítése céljából érkeztek. A munkaerőpiacon bekövetkezett változásoknak, a nők konvencionális munkában történő nagyobb részvételének következtében azonban megnőtt azon nők száma, akik egyedül vállalják a kivándorlást munkavállalás céljából. Így ma a vándorlók közel felét nők alkotják.²⁹

A gender kérdése igenis meghatározza a tapasztalatokat. A munkavállaló nők nem tekinthetők a férfi munkavállalók leképezésének, mivel nemük nem befolyásolja a migráció során szerzett élményeket, a migráció megvalósításának képességét, a döntéshozatal, választás fokát, a migráció vágyát, a motiváció okát stb.

A női migráció témaköre kapcsán a figyelem középpontjában elsősorban az alacsonyabb szakképzettségű vagy éppen szakképzetlen női munkaerő helyzete s jelenségei állnak. Róluk beszél a környezet és róluk beszél a média is. Ez alapvetően meghatározza azt a „brazil nő” képet, amelyet bárminemű szakma, vagy képzettség figyelembevétel nélkül kivetítenek az egész brazil migráns női társadalomra. A magasabb szakmai képzettséggel rendelkező női

28 Castles – Miller 2003.
29 Kofman 1999.

migránsok beilleszkedését és elhelyezkedési lehetőségeit számos nehézség és korlát övezi.³⁰

Azok a fiatal lányok, akik egyedül érkeznek Lisszabonba és elsősorban tanulni vágnak itt, nem mentesülnek a brazil nőkről kialakult sztereotípiáktól. Általában olyan helyen dolgoznak, ahol a többi brazil bevándorló. Míg a férfi egyetemistáknak sikerül ott elhelyezkedniük, ahol az általános brazil képhez társított munkákhoz képest magasabb státuszú tevékenységet folytathatnak, mint pl. zenetanár, korrepetitor, cégeknél lóti-futi, vagy adminisztrációs munkatárs, addig a nőknél teljesen eltérő a tapasztalat. A lányok többségének nem sikerült a fiúkhöz hasonló munkakörökben elhelyezkedni – egy két kivétellel, akik pl. táncot oktatnak –, ők a „szokásos” munkák közül válogathatnak: takarító személyzet, eladókisasszony, felszolgáló, pultos, énekes, táncos stb.

Az egyéb munkákra jelentkezés sikertelensége mögött mindannyian azt a portugálokban kialakult brazil női „image”-t³¹ érzékelték, amellyel nap mint nap számolniuk kell. Három tényezőt emelnék ki, amely meghatározza a nők helyzetét.

- 1) olyan országból származnak, aminek a kultúráját a Karnevállal, stranddal, bikinivel, szexualitással, testkultusszal, a másik oldalon a szegénységgel, erőszakkal és fejletlenséggel azonosítják;
- 2) egzotikus, periférikus nemzetből érkeznek;
- 3) a fentebbi tényezőknek köszönhetően, alávétettségi helyzetbe kerülnek.

A portugálok brazil nőképe alapvetően a prostituált szakmával azonosítható, és nagyon elterjedt erős sztereotípiaként él. A brazil nők helyzetének bárminemű vizsgálata során ettől eltekinteni nem lehet. A befogadó társadalomban létező effajta sztereotípiák minden téren kihat a brazil nők és a portugálok közötti érintkezések formájára. Részben érthetővé teszi a brazil nők közötti általános felháborodást, hiszen ezen előítéletek miatt sokszor megalázó helyzetekbe keverednek. Közvetett és közvetlen hatásait egyaránt érzik a mindennapi tevékenységeik során, és lecsökkenti a munkaerőpiacon történő igényeiknek megfelelő elhelyezkedési lehetőségeiket, sokszor akár veszélyeztetheti is a beilleszkedésüket.

30 Gödri 2005 (2006):149-164.

31 J.O. interjúalanyom ironikusan alkalmazta az angolul oly közkedvelt a sztárookra érvényes image kifejezést, amely ebben az értelemben mögöttes iróniát jelent, hiszen „negatív sztárságról” van szó az ő esetükben.

A brazil nép egzotizálása

Ahogy fentebb említettem, ami a brazilok elhelyezkedési lehetőségeit illeti, alapvetően kevés képzettséget igénylő munkában ki is merülnek. Igor Machado antropológus a portói brazilok helyzetével kapcsolatban végzett kutatása során úgy találta, hogy a brazilok jelentős hányada olyan tevékenységi körökben helyezkedett el, amit ő „mercado de alegriának” vagyis a vidámság piacának nevezett el. Ez olyan pozíciókat takar, ahol a szórakoztatásra (mint zenészek és táncosok) és a közösség kiszolgálására helyeződik a hangsúly (felszolgálók, pultosok). Ebben az értelemben a szerző a következőt mondja: „a portugál munkaadók azt feltételezik, hogy valamilyen módon a brazilok a portugáloknál sokkal alkalmasabbak azokra a foglalkozásokra, amelyek megkövetelik a kliensekkel való foglalkozást, mivel szimpátiát, szívéllyességet, kedvességet és vidámságot, úgy vélik, minden braziltól elvárhatnak”. Továbbá „minden Braziliáról alkotott képet – legyen az maguk a brazilok vagy portugálok részéről – a brazil test testesít meg, egy sokkal érzékibb, rugalmasabb, édesebb, boldogabb testiség”.³²

A „brazil szimpátia” szükségfeltétel lett a portugál piacon. Éppen ezért az egyetemista brazilok többsége ennek teljes tudatában vállalja, hogy hasonló ehhez a képhez, annak érdekében, hogy a munkaerőpiacon beépülhessen. „Tulajdonképpen tekinthetjük úgy is, hogy ez a másoddiplománk. Professzionális módon gyakoroljuk a szimpátiát”, mindezt olyan tevékenységi körökben, ahol közvetlen kapcsolatban állak a publikummal.

Melegség, szimpátia, kedvesség – ezek a fő alapelvei azoknak az állásoknak, amelyben elsősorban brazilokkal találkozunk. Ez jellemzi, vagy ez kell jellemezze a vendéglátóipari munkást – felszolgáló, pultos, táncos, bérénekes –, az eladókisasszonyt, a bébiszittert, az idősgondozót. Le kell szögezni, hogy mindez nem feltétlenül jelent valós vidámságot és boldogságot.

Minden kérdeztem aláírja, hogy Portugáliában létezik az a sajátos idea, miszerint a brazilok szimpatikusak, mintha a szimpátia valami velük született kvalitás, szinte genetikai tulajdonság lenne. Ebben a formában a szimpátia és a nyelvi készségek nagymértékben segítik a beilleszkedésüket a munkaerőpiacra, főként azon tevékenységi körökbe, ahol jól kihasználható és meghatározó a szimpátia jelenléte az üzlet sikeressége érdekében. Machado a brazilok egzotizációs folyamatáról beszél, amit egy

32 Machado 2003.

olyan társadalmi jelenségnek tekint, ahol a sztereotípiák, felszínesen általánosító vélemények nemcsak pusztán léteznek és jelen vannak a társadalomban, hanem hasznosítják ezeket bizonyos – általában üzleti – célok eléréséhez, önálló szimbolikus tartalmakká válnak.³³

Tapasztalatom szerint a brazilok, nemcsak pusztán befogadói ezeknek a koholt képeknek, hanem egyben mint aktív ágensek, segítik a sztereotípiák megerősödését. Ezek az emberek alávetik magukat ezeknek az ábrázolásoknak, jellemzéseknek azért, hogy sikeres legyen a munka világába a becsatlakozásuk. Új „öltözéket” kapnak, megalkotva és újraalkotva ezzel saját sztereotíp képüket.

A sztereotípiák azonban fontos szerepet játszanak egy bizonyos csoport identitásának meghatározásában, hiszen „a sztereotípiák az identitás kulturális 'címkei', melyek jelentősen megkönnyítik a csoportok elkülönítését, kapcsolatait és érintkezését”.³⁴ A brazilok és portugálok közötti kontraszt olyan ellentétekben fogalmazódik meg leginkább, mint a brazil *boldogság* versus portugál *szomorúság*, a *szamba* versus *fado*, a *karnevál* versus *munka* stb. Az egyetemisták között, ha a brazil/portugál viszonyokról esett szó, nem volt olyan alkalom, hogy ne lett volna utalás erre a zárkózott portugálok és vidám brazilok ellentétére. „...az emberek olyan zárkózottak itt, szomorúak, szomorúak, nem mosolyognak. És akkor mi történt? Mindenki brazil alkalmazottat akart...” (egy cearái lány).

Egyszer egyik lányt, aki eladóként dolgozott, direkt inzultus érte brazilságával kapcsolatban. A vizsgatársa során az egyik lány a következőket mondta: „Tudod mit édesem..., ez nem más mint irigység, mondjanak amit akarnak, mi vagyunk a legjobb nép a földön... nincs még egy, aki ilyen vidám, aki ilyen barát”.

Az idézett részletek jól példázzák a sztereotípiákon keresztül történő önmegerősítést, egy csoporthoz való tartozás kifejezését. Mindez egy olyan ördögi körhöz vezet, amelyben a brazilok e vidámság „árusítására” specializálódnak.

Megfigyelhető, hogy a nők esetében Lisszabonban ezek a kialakult képek nagyon döntő szerepet játszanak, nemcsak a szakmai, hanem a személyes-affektív kapcsolatokat tekintve is. „Az a vicces, hogy az egyetemen is azért vagyok inkább brazilokkal, mert még itt is érzem a negatív tekinteteket. Lehet, hogy csak beleképzelem? Akkor miért van az, ha bármiben is hibázom, rögtön azzal támadnak, hogy persze te is

férjet szerezni jöttél ide. Még szerencse, hogy prostinak nem tekintenek, de látod, még így is az általuk elképzelt brazil könnyűvéruiséggel hoznak kapcsolatba. A munkahely az más dolog, ott tudtam, hogy ez lesz a vélekedés, amúgy jó hely szerencsére. De itt az egyetemen...”.

A példák éreztetik, hogy ezek a létező képek mennyire befolyásolják, milyen a kapcsolatuk a „másikkal” és hogyan érzélik „a mi”-t. Ezek a diákok, akikkel nap mint nap együtt dolgoztam, nem igazán szeretnének közelíteni ehhez a brazil képhez, de megtanulták taktikai eszköznek használni, és bátran kijátsszák az előítéletek adta lehetőségeket. Bizonyos esetekben érdekükben állt ehhez a képhez közelíteni, máskor nagyon messze szeretnék volna kerülni attól. Mindez attól függött, hogy a különböző helyzetekben mit éltek meg más brazilokhoz vagy a portugál társadalomhoz viszonyítva. A magunkról kialakított kép, az azonosság nem más, mint az adott személy helyzeti és relációs „framingje”, amelyben az észlelés az azonosság megállapításának feltétele. Ezt fogalmazza meg saját szavaival kedves, pszichológiát hallgató, mellette kávézóban dolgozó információközlő: „Hogy mit gondol rólam a másik, hogyan észlel engem, igenis számít nekem. Meghatározza, hogy én hogyan észlelem magamat, vagyis, hogy milyen képet alkotunk önmagunkról”.

Ebből az következik, hogy a magunkról alkotott kép többféle, relatív és változó éppúgy a megfigyelő, mint a „bennszülött” szempontjából. Ezen a módon a megfigyelt közösség tagjai adott pillanatnyi állapotuktól, környezetüktől való alkalmi viszonyoktól függően vagy részben tükrözték, vagy reflektáltak, és elutasították ezt a sztereotíp képet. Saját „brazilságuk” ennek a „játéknak” volt folyamatosan kitéve. Nem utasítják tehát el teljes mértékben ezt a brazilokhoz társított „kollektív identitást”, ami összefűz minden brazil migránst (kezdve a prostituálttól az orvosig), hanem játszanak vele hol közelebb, hol távolabb kerülve attól.

Barth elméletére támaszkodva megállapíthatjuk, hogy az identitás nem konstans, eleve adott, hanem állandóan változó, a csoportközi érintkezések hatására folyamatosan alakul. Az identitásérzet mindig konstruált, válasz az életünk során szerzett élményekre, tükrözi a világhoz való viszonyulásunkat, érintkezéseinket. „Az identitás kialakításához elengedhetetlen annak a 'határnak' a tudatosítása, mely a saját etnikum tagjai és 'mások' között húzódik”.³⁵ A fiatalok helykeresési folyamata, hogy hova helyezik el magukat, saját élményeik terméke, ami

33 Machado 2003.

34 Bakó 2002:88-89.

35 Bakó 2002.

állandóan változik annak megfelelően, belül vagy kívül mozog e határokon. A csoportok közötti „kialakított határok” alapvető jellemzői, hogy a többes identitásokra épülnek.

„Thomas H. Eriksen az etnicitás kutatóira való utalással az identitás szituatív jellegét emeli ki”.³⁶ Ugyanis az etnikai identitás választás és meghatározottság összjátéka, az azonosságot és a különbséget a sajátos helyzeteknek megfelelően lehet túljátszani, illetve elnyomni. A terepmunkám során gyűjtött információk alapján úgy tapasztaltam, hogy a brazil egyetemista lányok identitásnak alakulását nem jellemzi egyetlen brazil kép kialakulása. Ezek a társadalmi szereplők számtalan identitással rendelkeznek. „A szubjektum különböző alkalmakkor különböző identitásokat ölt magára, melyek nem gyűlnek egy koherens ’én’ köré. Ellentétes identitások élnek bennünk, melyek különböző irányokba tartanak, így identifikációink is állandóan elmozdulnak...”³⁷

Azt szeretném ezzel itt alátámasztani, hogy a kapcsolatok plurális identitások játékán alapulnak, amik állandóan változnak. Egyaránt lehet az a „brazilság” elérésnek vágya, mint annak teljes elutasítása, attól függően, hogy mik tükröződnek vissza saját maga és más brazilok, vagy a portugálokkal való kapcsolatából. Amikor szükséges, felveszi a konstruált vidám brazil szerepet, de megtalálták annak módját is, hogyan kerüljék el az ezzel a szereppel való azonosítást.

A nyelv a sztereotípiák tükrében

A „brazilsághoz” való kettős viszonyulást a nyelv is elárulja. Egyrészt a külsőtől független beszédmód, az akcentusuk rögtön elárulja kilétüket. Hacsak a brazil nem próbál úgy beszélni, ahogy a portugál. Bár, mint említettem, a fiatalok kiemelik, hogy nagyon büszkéek a nyelvükre, és nem zavarja őket, hogy rögtön elárulja kilétüket, azért mégis adódik olyan alkalom (nem is ritkán), amikor a helyzetnek megfelelően változtatnak a beszédformán. Itt nem csak a portugál kifejezések alkalmazásáról van szó, hanem a portugál beszédhez a lehető leginkább hasonló módon történő kommunikálásról. Számomra kifejezetten érdekes és zavaró volt, hiszen ugyanazt a személyt az egyik pillanatban „brazilul”, a másikban portugálosan hallottam beszélni, attól függően, hogy milyen

helyzetben voltunk és ki volt a hallgatóság.³⁸ Alapvetően a hivatalos ügyek intézések, vagy „elitebb” helyek látogatásakor erőteljesebben jelentkezett ez a váltás, alapvetően a beszélgetőpartner és a környezetben lévő személyek befolyásolták. Előfordult olyan eset is, amikor kifejezetten a portugál pártján álltak és a brazil nyelvi jegyeket ők maguk kapcsolták össze a negatív sztereotípiák kialakulásával. A metróra várva, mellettünk egy brazil fiatal férfi hangos telefonbeszélgetést folytatott, jó brazil kiejtéssel és néhányszor brazilban oly tipikus szlenggel. Ezt követően a társaságom az utazás során végig azt kritizálta, hogy hogyan beszélt és milyen kiállása volt a férfinak. „Ezért van az, hogy így vélekednek rólunk!” Hogyan beszélt és milyen hülyeségeket! És hangosan!

Összegzés

Az országok közötti több évszázadra visszanyúló történelmi kapcsolatok alapjaiban határozták meg a különböző vándorlási folyamatokat, legyen az akár Portugália-Brazília vagy Brazília-Portugália irányú. A gyarmatok elvesztése, majd az azt követő diktatórikus viszonyok rányomták bélyegüket a portugál identitásra, mely alapvetően a dicső, nagyhatalmi múltat siratja (*fado contra samba*). A brazil migránsok tömeges érkezésével szükségessé vált az etnikai határok lefektetése – hol kezdődik a mi és hol az ők. Ahogy láttuk, e folyamat részeként kialakult sztereotip képek alapvetően meghatározzák azt, hogy a portugál társadalom tagjaival milyen kapcsolatok jöhetnek létre. A sztereotípiák olyan identitás-kérdéseket érintő fogalmi határokat építenek, és olyan stratégiai lehetőségeket rejtenek magukban, amelyeket kijátszva a brazilok ezt a – migránsok körében közfelháborodást kiváltó – képet mint *circulus vitiosus*, újra és újra akaratlanul is megerősítik. A másrészt erős ellenállást tanúsítanak ezekkel szemben. A különböző helyzetek és közegek, függően attól, milyen személyek vannak jelen, meghatározzák, hogyan viszonyulnak ahhoz a brazil képhez, amely a társadalomban kialakult róluk, hogyan azonosulnak hozzá, vagy igyekeznek távol maradni tőle.

38 Mivel kezdetben egyszerre értek portugál és brazil portugál hatások is, eleinte nem figyeltem fel ezekre a nyelvi váltásokra. Ehhez szükséges volt, hogy magam is magabiztosabb legyek a portugál nyelv használatára. Ebből kifolyólag kevesebb időm jutott a jelenség megfigyelésére.

36 Bodó 2001.

37 Hall 1997:61.

A brazil diákok az egyetem és a „tipikus” migráns munkahely világa közötti ingázásuk során olyan kétközpontú, kettős helyzetbe kerülnek, amin keresztül jól rá lehet látni erre kettős, egymásnak talán ellentmondó attitűdre, annak hétköznapi megjelenésére.

Az egyik oldalról az egyetemi körökben folyik a harc a sztereotip „brazilság” képének érvényesítése ellen, hiszen ez a kép gátolja a teljes szakmai elismertség elérését, és fenntartja az alapvetően szimmetrikus diák-diák viszonyban is a kisebb- és felsőbbrendűség érzését. A portugálok alapvetően a brazilt nem külön nyelvként, hanem mint dialektust, a portugál egy ősi, visszamaradott formáját tekintik, hangsúlyozva ezzel a sajátjuk magasabbrendűségét. Ez indokolja, hogy a küzdelmük legfőbb fegyverét a nyelvben látják. Mindezek ellenére a helyiekkel való kapcsolatuk más társadalmi közegekhez képest relatíve harmonikusnak mondható.

A másik oldalon, mint önfenntartó, saját lábukon álló egyének, céljuknak tekintik az egyetem melletti munkavállalást is. Egyetemista státuszuk kiemeli őket a többségi migráns bevándorlók közül, de munkavállalás szempontjából mindez semmissé válik. A brazil képnek megfelelően a szórakoztatás és a szolgáltató ipar kifejezetten brazil nőket igénylő tevékenységi körökben sikerül csak elhelyezkedniük. A munkaerőpiacon való beilleszkedésüket segítő is azonosulnak az ahhoz szükséges „autentikus brazilsággal”, de egyetemistaként olyan szimbolikus javak birtokosai, amelyek akadályozzák a kollégákkal való teljes azonosulást. Az asszociáció az, amelyben a biztonságot nyújtó csoportos identitással való azonosulás létrejön.

Absztrakt

A Lisszabonba érkező brazil egyetemisták kapcsolata a helyi többségi társadalommal jellemzően a különböző brazil identitások játékán alapul. A brazilok számára ezekben kiemelten fontos szerepet játszik a róluk élő sztereotip képek ismerete és a bennük rejlő stratégiai lehetőségek kihasználása. A portugál egyetemi-tudományos közegben, illetve a munkahelyek világában való sikeres érvényesülés eltérő stratégiákat igényel a braziloktól. Mind a sztereotip brazil kép teljes elutasítása, mind elérésének vágya egyaránt megjelenik az adott helyzetnek megfelelően. A „brazilság” ilyen módon történő játékkal tulajdonképpen újra és újra saját maguk is segítik a róluk élő sztereotípiák megerősödését.

Abstract

In Lisbon the connection of Brazilian graduate students with the local majority culture is typically based on alternating between different Brazilian identities. For Brazilians being aware of the stereotypical images about them and exploiting the strategic opportunities of these stereotypes plays an important role. To be able to succeed in Portuguese academic circles or the career world requires different types of strategies from Brazilians. Depending on the situation they either fully reject or on the contrary they try to realize the stereotypical Brazilian image. With this constant play on „being Brazilian” they themselves also contribute to the feeding of stereotypes bound to them.

Felhasznált irodalom

- Bakó Boglárka 2002 Együttélési viszonyok és az etnikai identitás, In Kovács Nóra – Szarka László szerk. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 87-109.
- Bakó Boglárka 2004 A terepmunka értelm(ezés)e, avagy az etikusság határán. *Kisebbségkutatás*, 3:388-395.
- Barth, Fredrik 1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, (7) 1:3-25.
- Bodó Barna 2001 *Kultúra, identitásnarratívák, politika*. Elhangzott Békéscsabán, 2001. október 3-én a *Kisebbségek az ezredfordulón* c. konferencián. <http://bodo.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=16&p=927>
- Castles, Stephen – Miller, Mark J. 2003 *The Age of Migration, International Population Movements in the Modern World*, London, Macmillan.
- Clifford, James 2000 Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale*, 39:12-17.
- Geertz, Clifford 2001 Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In *Az értelmezés hatalma*. Szerk. Niedermüller Péter. Budapest, Osiris–Századvég.
- Gödri Irén 2005 Nők és férfiak a migrációs folyamat különböző szakaszaiban. A magyarországi bevándorlás a nemek perspektívájából. In Nagy I. – Pongrácz T. – Tóth I. Gy. szerk. *Szerepváltozások. Jelentés a férfiak és a nők helyzetéről*. TÁRKI, Budapest: 149-164. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a971.pdf>

- Hadas Miklós 2001 Pierre Bourdieu-ről. *Magyar Lettre Internationale*, 40:13-16.
- Hall, Stuart 1997 A kulturális identitásról. In Feischmidt Margit szerk. *Multikulturalizmus. Osiris – Láthatatlan Kollégium*, Budapest, 60-86.
- Hárs Ágnes 1992 A nemzetközi migráció néhány problémájáról. Szakirodalmi áttekintés. *Szociológiai Szemle*, 2:123-137.
- Kofman, Eleonore 1999 Female 'Birds of Passage' a Decade Later: Gender and Immigration in the European Union. *International Migration Review*; 33:269-299.
- Machado, Igor de Renó 2002 Cárcere público: os estereótipos como prisão para os brasileiros no Porto, Portugal, *Revista Temática: Revista dos Pós-Graduados em Ciências Sociais do IFCH*, 10 (19/20): 120-152. http://www.scielo.oces.mctes.pt/scielo.php?script=sci_nlinks&ref=000145&pid=S0873-6561201000020000300003&lng=pt
- Machado, Igor de Renó 2003 *Cárcere Público: os Estereótipos como Prisão para os Brasileiros no Porto, Portugal*. <http://www.oi.acidi.gov.pt/modules.php?name=News&file=article&sid=1525>
- Niedermüller Péter 2005 Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 52-66.
- Prónai Csaba 2003 Migráció és kulturális antropológia (Tudománytörténeti vázlat). In Kovács Nóra – Szarka László szerk. *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének évkönyve II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 347-366.
- Rowland, Robert 2003 Patriotismo, povo e ódio aos portugueses: notas sobre a construção da identidade nacional no Brasil independente. In Jancsó, I. org. *Brasil: Formação do Estado e da Nação*. São Paulo: Editora Hucitec, 365-387.
- Sales, Teresa 2005 Hard-working Newcomers: Brasileiros Imigrantes nos Estados Unidos. In Barreto, A. *Globalização e Migrações, Estudos de Investigação*. Imprensa de Ciências Sociais, No. 38., Lisboa.